

*„In terra quondam
Avarorum...”*

Ünnepi tanulmányok

H. Tóth Elvira 80.
születésnapjára

Kecskemét, 2009

ARCHAEOLOGIA CUMANICA 2

„*In terra quondam Avarorum...*”

Ünnepi tanulmányok

H. Tóth Elvira

80. születésnapjára

Kecskemét, 2009

Szerkesztette: SOMOGYVÁRI ÁGNES

V. SZÉKELY GYÖRGY

Angol fordítás: Kulcsár Valéria • Német fordítás: H. Simon Katalin

Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Katona József Múzeuma • Felelős kiadó: Laczkó János megyei múzeumigazgató

A kötetet tervezte és a nyomdai előkészítés munkáit végezte: Zalatnai Pál

A nyomdai munkákat végezte: Print 2000 Nyomda Kft., Kecskemét • Felelős vezető: Szakálas Tibor

ISSN: 2061-2931

ISBN: 978-963-9815-17-9

Köszöntő

Tisztelettel köszöntöm az Olvasót és kézcsókkal H. Tóth Elvirát a több mint öt évtizedes munkásságát ünneplő kötet előszavában.

A több mint öt évtized mögött hatalmas ívű, sokszínű pályakép boltosul. A fiatal ötvös iparművész régész lett, hogy jobban megérthesse a népvándorlaskor ötvöseinek világát, technikáját – és ebből egy életre szóló csodálat és rajongás lett. A Sors kegyes volt H. Tóth Elvirához, neki ajándékozta, az Ő nevéhez kötötte a kunbábonyi avar fejedelmi aranykincset, a szabadszállási bizánci üveg poharat, a balázspusztai honfoglaláskori nyeret, és sok-sok más ásatás anyagát, a temetkezési módok megfigyelését. A sok kiállítás rendezését, amelyeket magas színvonal, magas minőség jellemzett. Múzeumteremtő, gyűjteményszervező munkássága nagy-nagy elismerést érdemel. Páratlan gazdagságú és szépségű életút előtt tiszteleg ez a kötet. Boldog és büszke vagyok, hogy restaurátori munkámmal én is szolgálhattam ezt az életutat.

Álljon itt egy verstöredék, amely pontosan, a líra eszközeivel jellemzi H. Tóth Elvira életpályáját:

„A világ Isten-szötte szőnyeg,
Mi csak visszáját látjuk itt,
És néha – legszebb perceinkben –
A színéből is valamit.”

(Reményik Sándor)

Hiszem és tudom, hogy Elvira sokszor látta a „szőnyeg színét”, és megvult, megvan az a csodálatos képessége, hogy másokkal is láttassa.

Öröm számomra, hogy Elvira és boldog emlékű férje, Horváth Attila barátságukkal tiszteltek meg.

Kedves Elvira! Isten éltesse! Ad multos annos!

Barátsággal, kézcsókkal

Laczkó János

Laczkó János

Szentpéteri József
A Barbaricumból Pannoniába
*(Germán katonai segédnépek a korai Avar Kaganátus központjában)**

Egy másfél évtizeddel ezelőtt publikált munkahipotézis, a szennai konferenciakötetben megjelent előadás¹ szakmai fogadtatását vázolja ez a tanulmány, mely ily módon kutatástörténeti visszatekintést igényel. Egykori téziseim közül két feltételezés (az avar kori germán régészeti leletanyag, valamint a Keszthely-kultúra értelmezése a korabeli hatalmi hierarchia szemszögéből) folyamatosan napirenden van; a harmadik – az előző kettőből eredeztetett – feltevés (a kora avar kori kagáni központ Pannonia területére való lokalizálása) máig sem tartozik az általánosan elfogadott gondolatok közé. Az elmúlt esztendő ásatásai és régészeti közleményei alapján ismét időszerű vitára bocsátani ezt a problémakört, mely így mindkét jelenség háttéréhez adalékol szolgálhat.

A Kárpát-medence avar kori germán leleteinek térképes ábrázolásai

Az avar kori germánok régészeti hagyatékát Kiss Attila olyan típusok szerint rendszerezte összefoglaló munkájában,² melyek már az avar honfoglalás (567) előtt is jellemzőek voltak. E jellegzetes lelettípusok térképes ábrázolását – többek között: spatha, pajzdudor, csontfésű (1. ábra), ovális övcsatok, nem avar bronz szíjvégek – Bálint Csanád a „tárgy=etnikum” módszer következetesen végigvitt alkalmazásának, ám módszertanilag hibás eljárásnak tartotta. E germán eredetűnek tartható tárgyakat ábrázoló térképek alapján kockázatosnak vélte a gepidáknak az Alföldről vagy Erdélyből a Dunántúlra való áttelepítésére következtetni, ehelyett a Meroving kapcsolatokkal történő értelmezést tartotta valószínűnek.³

Ugyanebben a művében Bálint Csanád kritikusan összegezte azokat a feltevéseket is, melyek a lelőhely-

sűrűség és leletgazdagság alapján egyenesen a Kelet-Dunántúlon feltételezett kora avar kori hatalmi központ régészeti tükröződésére gondolnak. Kitartott emellett a széles körben elfogadott elmélet mellett, mely szerint már az avar korszak kezdetétől (utóbb pontosítva: a Baján utáni korszaktól fogva) a Duna-Tisza közére lokalizálható a 8. század végi Karoling-hadjáratokban két ízben kifosztott kagáni székhely. A rendelkezésre álló régészeti módszerek alapján meglátása szerint sem a gazdagság, sem a léleksűrűség nem alkalmas önmagában a Baján-kori, azaz a 6. századi avarok legkorábbi hatalmi vagy más jellegű központját a Somogy megyei Zamárdi környékén feltételezni. Négy olyan körülményre hívta föl a figyelmet, mely a kora avar kultúra egészének megítélését befolyásolja: 1) A dunántúli temetőekben a sírleletek száma, tipológiai változatossága, technikai kivitele és díszítése általában gazdagabb a Dunától keletre feltárt temetőknél, 2) a germán (jellegű) tárgytipusok és ornamentika gyakoribb előfordulása a Dunántúlon, 3) az idegen eredetű tárgyi műveltség, a Keszthely-kultúra dunántúli jelenléte, 4) a fősorolt jelenségek mind az egykori Pannonia provincia területével kapcsolatosak. Ezek alapján megfogalmazott hipotézise szerint „a korai avar kultúra bölcsője ... Pannonia területén, annak is talán inkább a keleti határvonala közelében ringott”.⁴ Le kell szögezni ugyanakkor, hogy ezek az érvek pontosan azonosak azokkal az argumentumokkal, melyekre az avarok által legyőzött germán népesedéseknek asszimilált segédnépként való alkalmazását feltételező kutatók is támaszkodnak.

A kérdéskör tárgyalásának következő jelentős állomása a kölked-feketekapui feltárások publikálása volt.⁵ Ezekben a művekben a kelet-pannoniai kora avar kori germán lelőhelyeket Kiss Attila az avar kaganátus településrendszerének részeként tárgyalja (2. ábra). Az avar településeken (temetőken) szétszórtan megje-

1 * A tanulmány előadás formájában 2005. november 3-án hangzott el *A Barbaricum ösvényein... Szkíták, kelták, szarmaták és germánok az újabb kutatások tükrében* című, Kecskeméten rendezett konferencián. SZENTPÉTERI 1995, SZENTPÉTERI 1996.

2 KISS A. 1992.

3 BÁLINT 1995, 310–312.

4 BÁLINT 1995, 312–315.

5 KISS A. 1996, KISS A. 2001.

lenő germán jellegű leleteket azzal magyarázza, hogy (ellentétben a Balaton délnyugati részén ugyanekkor egy tömbben megjelenő Keszthely-kultúrával) a legyőzött gepidákat széttelepítették a kaganátusban, így hamarabb is asszimilálódtak az avar népességhez.⁶ A germán jellegű leletanyagokat közlő további tanulmányok egy része már evidenciaként utalt erre a fölfogásra – így pl. a germán műhelyhagyományok jelenlétéről a 6. századi kerámiaéskészítésben,⁷ a Szekszárd-Bogyiszlói úti lelőhely publikálása,⁸ vagy mint a tausirozott vas övveretek (3. ábra) monografikus összefoglalása.⁹

Nemzetközi összefogással született meg 2002-ben a Kárpát-medence avar kori lelőhely-katasztere. A temetőket és telepjelenségeket 1993-ig tartalmazó adatbázis mintegy 3500 címszót foglal magában, térképei tematikusan, illetve a főbb korszakok szerint mutatják a lelőhelyeket.¹⁰ A kutatástörténetből adódó keltezési problémák¹¹ ellenére az adatbázis – különösen az avar korszak elején (4. ábra) – alkalmas a germán jellegű leletek és a lovas-fegyveres lelőhelyek (5. ábra) összevetésére.

Az avar kori leletanyag számítógépes adatbázisba foglalása hosszas munkálatok¹² után, 2005-ben került napvilágra. Peter Stadler elsőként a természettudományos módszerekkel nyerhető adatokat ismertette, az adatbázis két CD-ROM-mellékleten digitális formában is tanulmányozható. A lelőhelyek germán vonatkozású részeit ábrázoló térképekre példa a 6. ábra¹³ – magától értetődik, hogy nagyfokú egybeesés tapasztalható a hagyományos módszerrel összeállított elterjedési térképekkel.

A bevezetőben említett másik problémakört érintve szólni kell arról, hogy a Keszthely-kultúra kérdésért legutóbb Kiss Gábor foglalta össze a közép avar kor keltezési nehézségeiről az MTA Régészeti Intézetében 2004 őszén rendezett ülészakon. Kutatástörténeti

áttekintése, valamint a legújabb ásatási eredmények alapján véleménye úgy összegezhető, hogy a korai avar kaganátus szállásterületének nyugati peremén a 6. század második felében megtelepedett, heterogén összetételű népesség két fő összetevője egyrészt a nyugati germán, másrészt az egykori római kori keresztény lakosság leszármazottai alkotta népesség lehetett. A nyugati germán csoport viseletét a Meroving kultúrkörre jellemző ékszerek, míg az utóbbiakat bizánci eredetű ékszerek jellemezték. Központjuk az egykori Aquilea–Aquincum, valamint Sirmium–Carnuntum között vezető római fő kereskedelmi utak kereszteződésében lévő, késő antik város képét mutató fenékpusztai erőd volt. Az általuk újjáépített II. ókeresztény bazilikában temetkező vezető rétegük gazdagsága avar uralom alatt élő, ám ekkor még nagy önállósággal rendelkező népcsoportról tanúskodik.¹⁴ E megközelítés újdonsága a katonai segédnépi feladatot ellátó nyugati germán elem szerepének hangsúlyozásában rejlik. A közösség germán vezetője – arany övcsatjának felirata alapján – az Antikos ('az antok legyőzője') nevet viselte, mely egyes feltevések szerint az avar kagán által 602-ben indított, s az Apsich vezette szláv antok ellen vezetett hadjáratra utalhat.¹⁵ A Keszthely-kultúra népességének viszonylagos önállósága – hasonlóan az avar kaganátus belső átalakulását mutató számos régészeti jelenséghez – a 630-as években megszűnt, ezt követően az erőd lakossága a Keszthely környéki településekre költözött.

A kora avar kori kagáni székhely feltételezett lokalizálása

A korszak régészeti lelőhelyeinek elemzése során már régen felmerült a hatalmi központok pontos helyének meghatározási igénye. Történeti forrásaink azonban kizárólag az avar birodalom fennállásának utolsó szakaszára (a 8/9. századforduló tájára) vonatkozó adatokat tartalmaznak a kagán székhelyéről, a ringről, az ezt megelőző időszakra nézve – az írott kútfők és a kora avar korszak régészeti lelőhelyeinek összevetésével – csak feltételezésekre szorítkozhatunk.

A kora avar birodalom hatalmi központjának pontos

6 KISS A. 1996, 64, KISS A. 2001, 405.

7 VIDA 1999, 181–184.

8 ROSNER 1999, 152–156.

9 HEINRICH–TAMÁSKA 2005.

10 ADAM

11 SZENTPÉTERI 2006, SZENTPÉTERI 2008.

12 STADLER 1996a, STADLER 1996b, STADLER 1996c

13 STADLER 2005, 130–133.

14 KISS G. 2006, KISS G. 2008.

15 Keszthely–Fenékpuszt–Pusztaszentegyházi-dűlő A sír: MÜLLER 2000.

helyéről hallgatnak a kútfolk, magát a területet azonban egyöntetűen Pannoniának nevezik, egy helyütt pedig Pannonia Superior szerepel a kagán hadrakelésének helyeként: Sirmium ostromlására „Baján... a Száva folyóhoz jött... Sok masszív vízijárművet gyűjtött össze Felső-Pannoniában a Dunán...” (Menander Protector).¹⁶ Iohannes Ephesimus szír egyháztörténész leírása¹⁷ ugyanerre az eseményre vonatkozik, mely szerint Baján 579–580 táján csalárd módon arra kérte a bizánci császárt, hogy „küldjön hozzá mestereket és építészeket palota megfürdő emelése céljából. Ezek el is mentek, megépítették, elkészítették neki a palotát és a fürdőt” – aztán hidat veretett velük a város bevételehez. (A több forrásban is előforduló fürdő szerepeltetésének eddig nem tulajdonított különösebb jelentőséget a kutatás.)

Ami az avar kori régészeti hagyatékokat illeti (ha csak a temetkezéseket nézzük: 2400 lelőhelyről van szó), ezek jelentős hányada fegyveres és/vagy lovas sírokból került elő. A több mint 800 ilyen lelőhely elterjedési térképeken való elemzésekor feltűnt, hogy a bizonyosan Baján-dinasztiabeli időkben (567–626) nem a folyásirány szerinti bal parton, hanem a Duna jobb oldalán húzódnak, illetve a Dunántúl keleti részén találhatók a leggazdagabb lelőhelyek. Ez a jelenség ellentmondott a régészeti szakirodalomban addig és azóta is általánosan elfogadott, a Duna–Tisza közén feltételezett kagáni központnak, hiszen ebben az esetben egy bal parti védelmi vonal lett volna a célnak megfelelőbb. Térképen rögzítve a legkorábbi lelőhelyeket, olyan területek (hatalmi körzetek) rajzolódtak ki, melyek tanúsága szerint egyes vidékeket egy-egy regionális központ vezetője (fejedelmi rangú személy, hadvezér?) irányított. A legrangosabb lelőhelyek a Dunántúlon koncentráálódtak, és a településrendszer a római úthálózához igazodott.¹⁸

A pannoniái kagáni székhely kiválasztása elsősorban azzal (lenne) magyarázható, hogy a – Kárpát-medencei honfoglalásukat is előidéző – törkök támadásától tartó Baján az erős természetes akadályt biztosí-

tó Duna vonala mögé húzódott. Keletről, az egykori római limes mentén katonai települések sora védte a központot, északnyugatról a Dunántúli-középhegység és a Balaton (melynek partján építhették a bizánci császár által küldött ácsok a forrásokban szereplő fapalotát és fürdőt), délnyugaton – a katonai településeken túl – még széles lakatlan gyepek is védte az országot (7. ábra).

A dunántúli kora avar kori hatalmi központról szóló feltevésnek a bevezetőben említett szkeptikus fogadtatása a szakirodalomban lassan megváltozni látszik. Ennek a folyamatnak egyes állomásaira jó példa Szőke Béla Miklósnak e tárgykört érintő gondolatmenete, ahol az adott szövegkörnyezet értelmezése jelentősebb kora avar kori hatalmi központ(ok) feltételezését mutatja Pannoniában. A római kontinuitás, a korai kereszténység, illetve a népvándorlás kor szempontjából a Dunántúl kora középkori hagyatékának előzményeit vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy nem tudjuk, milyen lehetett az avar kaganátus idején „a korszak monumentális művészete, milyenek védművei, köz- és magánépületei – voltak-e egyáltalán ilyenek –, egyelőre semmit nem tudunk. ... e vonatkozásban az uralkodó réteg nomád, keleti hagyományai a meghatározók. E réteg számára pedig valószínűleg idegen volt és maradt új hazája késő antik tradíciójú építészeti kultúrája: építkezéseinek a kő és tégl helyett elsősorban a romlékonyabb fát, vályogtéglát részesítette előnyben. Mivel pedig ezek felszíni nyom nélkül pusztultak el, ezért egyelőre régészetileg felderíthetetlen, hol is volt(ak) a kagán székhelye(i), milyen vallási és világi célú épületek álltak benne.”¹⁹ A temetkezési szokások, valamint a temetők szerkezetváltása jellemzőek a korabeli uralmi központokra vonatkozóan megjegyezte, hogy a sírmellékletek bizonyossága alapján a magas rangú személyeket és szolganépüket egyazon temetőben, „bizonyosan működési területük központjában, lakóhelyük közelében, azaz valamely jelentősebb hatalmi, közigazgatási központban temették el”. ... „Mivel egyelőre semmiféle régészeti nyoma nincs avarok által épített erősített központnak, nagyon valószínű, hogy erre a célra az ekkor még jó állapotban lévő késő római belső erődöket és néhány más, főleg limes

¹⁶ Menander Protector EL p. 471,25–476,25; SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 47.

¹⁷ Iohannes Ephesimus VI. 24. (p. 247,27–248,13); SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 49.

¹⁸ SZENTPÉTERI 1993a, 261–266, Karte 1.; SZENTPÉTERI 1993b, 163–165, 1. térkép; SZENTPÉTERI 1994, 236–238, Karte 1.

¹⁹ SZŐKE 1998, 260.

menti megerősített római települést vettek igénybe.”²⁰ E feltevések ismeretében hogyan és főleg milyen régészeti érvekkel lehetne alátámasztani a Pannonia közepén feltételezett avar hatalmi központról publikált hipotézist? Ennek háttere röviden a következő: a Balaton déli partján, a szántódi révtől keleti irányban levő Zamárdi–Réti földek lelőhelyen kisebb-nagyobb megszakításokkal három évtized óta folyik az a temetőásatás, amely leletanyaga alapján a korabeli Kárpát-medence legjelentősebb lelőhelye, különleges társadalmi rangú és gazdagságú személyek nyughelye. A szinte teljes mértékben kirabolt temetőt Bakay Kornél 1972-ben kezdte ásni,²¹ majd a munka dandárja 1981 és 1997 között Bárdos Edithre hárult, akinek állandó konzulense a korszak mértékadó professzora, Bóna István volt. A 400x200 m-es ovális alakú területen ezidáig 2365 sírt tártak föl.²² A pannoniai avar kagáni székhelyről szóló feltevésem első megfogalmazásakor (1986 decemberében)²³ még „csak” 553 temetkezésnél tartott az ásatás, tehát nem a kirívóan magas sírszámmra alapoztam a feltételezett központ Zamárdi környéki lokalizálását, hanem az addig előkerült leletek és a regionális centrumokat (hatalmi körzeteket) ábrázoló térképek együttes értelmezése szolgált elméletem alapjául. Már csak azt kellene pontosítani: hol és milyen lehetett az a hely, amely a kagánnak és közvetlen környezetének a szállásául szolgálhatott.

A Honvédelmi Minisztérium Tóth Ágoston Térképészeti Intézetének (ma HM Térképészeti Kht.) adattárában 1993 szeptemberében bukkantam arra az 1971-ben készült légifelvételre²⁴ (8. ábra), amely a hipotézis kiindulópontjául szolgált. Az M7-es és a 70-es út csatlakozásánál, a Kútvölgyi-dűlő területén, a Tóközi-berek nyugati partján a 11367 m magasból készített fekete-fehér képen jól kivehető az a jelenség, amely a méreteivel okozta az első meglepetést: hossza mintegy 1000 méter, szélessége 350–400 méter között változik, a Balaton irányában lefutó széles árkok által közrefogott terület becsült nagysága meghaladja a 30

hektárt (9. ábra). A környezetéből 12 méter magasan kiemelkedő dombhát középső részén elhelyezkedő „objektum” – a légifelvételek alapján – úgy tűnik, hogy három egységből áll: a balatoni magaspárt menti nagyobb térséget mintha kapu választaná el egy kisebb, szintén zárt területtől (‘külső–belső udvar’), melynek végéhez két félköríves árokkal körbezárt rész kapcsolódik (10. ábra).

Az általam feltételelesen „földvárként” körülírt objektumot a Balaton felé lejtő, időszakosan kiszáradó üledékgyűjtő aszóvölgyek felhasználásával készíthették. Azonnal le kell szögezmem: az elmúlt 12 évben jó néhány alkalommal tartottunk helyszíni szemlét, és még mindig nem sikerült meggyőző bizonyítékokra találni – ásatás híján ez nem is lehetséges. Áttörést az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának építését megelőző régészeti feltárásoktól várhattunk, melyre 2002 során került sor. A munkálatok a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága irányításával és az MTA Régészeti Intézetének munkatársai vezetésével folytak. Az útépités közbeni leletmentő feltárásokat 2003-tól az Archeosztráda Kft. végezte, majd 2005-ben az endrédi elkerülő úti munkálatok révén bekapcsolódott az Ásatárs Kft. is.

Az autópálya nyomvonalaához igazodó földmunkák azonban nem érintették a kérdéses objektumot, csakis körülötte zajlottak, ám így is sok értékes információval szolgáltak a környezet egészére nézve. Az eddigi feltárások egyre inkább megerősítik a helyszínt érintő feltevésemnek egy fontos vonatkozását: mind több bizonyíték kerül felszínre egy olyan szolgáltató falukohótelep-temető alkotta település-együttesről, amely összességében megfelel egy korabeli hatalmi központról feltételezett elvárásnak.

A szolgáltató falu az „objektum” keleti oldalán, a Zamárdi–Kútvölgyi-dűlőben, az Endrédi-patak partján található. A feltárássra az autópálya új nyomvonalán kialakítandó csomópont helyén, a szükséges le- és felhajtóágak területén rézkori, bronzkori, késő kelta, valamint népvándorlás kori települések házai, gödrei, valamint néhány sír került elő. A népvándorlás kori településrészek keltezése alapján a feltárók valószínűsítik, hogy a telep első lakói római szolgálatba szegődött

20 SZÓKE 2005, 24–25.

21 BAKAY 1973, 5–23.

22 BÁRDOS 1992, BÁRDOS 1995, BÁRDOS 1997, BÁRDOS 1998, BÁRDOS 2000.

23 SZENTPÉTERI 1987, 725.

24 A légi felvétel adattári száma: Honvédelmi Minisztérium Térképészeti Kht. 1971/1187/4576.

germánok (keleti gótok?) lehettek a 4. század végén - 5. század elején. Az egyik házban talált bepecsételt díszű kiöntőcsöves korsó alapján a több házból és műhelyből álló falut a 6. század folyamán már a szintén germán langobardok lakták.²⁵

A kohótelep egyik része az „objektum” nyugati oldalán, a gépállomás mögötti dombon fekszik, a lelőhely neve: Zamárdi-Kútvölgy. Az endrédi elkerülő út előkészítését szolgáló munka egy jóval korábbi ásátás folytatásának tekinthető. 1986–1987-ben Gömri János vezetésével itt, a Kútvölgyi-patak nyugati partján tárták fel a már egyébként 1962 óta ismert vassalaklelőhelyet: avar kori olvasztókemencék, ércpörköltö gödrök, tűzhelyek kerültek elő.²⁶ Az akkor ismert leletanyag alapján a 8–9. századra keltezett „ipartelep feltételezhetően egy nagyobb avar központ faépületeitől, jurtáitól és földbeásott viskóitól tisztes távolságra, de attól nem túl messze működött”.²⁷ 2005-ben a völgy keleti, a feltételezett objektumhoz közelebb eső oldalán olyan földbe ásott házakat találtak, melyeket többek között bepecsételt szürke kerámiával keltezhetünk a kora avar korra. A nagy számú ház, kohó, kovácsműhely fennállása egészen az avar kor végéig dokumentálható.²⁸

Miért nem lehet mégsem kijelenteni, hogy azonosítottuk a Baján vezette avar kaganátus központját? Be lehet-e bizonyítani egyáltalán, hogy egyrészt földvár-ról van szó, és nem utolsósorban, hogy ez a hely volt a kaganátus „fővárosa”? A feltételezett földvár belsejében ugyanis meglepően kevés a leletanyag. A több ízben bejárt felszínről csak minimális mennyiségű korhatározó lelet került eddig elő: ezek többsége őskori kerámia, egy őrlőkő, s csupán néhány hullámvonaldíszes kerámiatöredék akadt köztük az avar korszakból.

Sümegei Pál vezetésével és Juhász Imola közreműködésével 2003 nyarán két fúrás mélyítettünk az objektum keleti záródását alkotó aszóvölgy legmélyebb pontján, ám azon a helyen a löszös homokig érő 2 m vastag üledékből nem került elő emberi megtelepedés-

re utaló nyom. Ez meglátásuk szerint vagy azt jelenti, hogy 1) a felhalmozott üledék viszonylag fiatal korú, és egy határozott és gyors üledékképződés eredménye, egyszersmind valószínűsíthető, hogy a korábban felhalmozódott üledék kimosódott a vizsgált völgyből a Balaton felé; vagy 2) a közvetlen környezetben valóban nem történt emberi megtelepedés, így ott nem maradt fenn emberi hatás nyoma.²⁹

2005 őszén (október, majd november folyamán) az ELTE TTK Természetföldrajzi Tanszék munkatársai-val³⁰ kiegészítő fúrásokat végeztünk a feltételezett objektum déli pereménél, majd belső részein (11. ábra). A célkitűzés az volt, hogy földtudományos módszerek segítségével ellenőrizzük a légi fotó alapján feltételezett objektum meglétét, és ezek alapján egy őskörnyezeti rekonstrukció is elkészíthető. A vizsgált térség rétegtanának, földtörténeti fejlődésének és felszíni formakincsének megismerése szolgáltak kiindulópontul a területről készült geomorfológiai térkép, digitális domborzatmodell, majd a terepi vizsgálatok során mélyített fúrások értelmezéséhez.

Zamárdi, Kútvölgyi-dűlő vizsgált területe már a Mária Terézia által 1764-ben elrendelt I. katonai felmérés során készített (ún. Jozefiánus) térképen is azonosítható (12. ábra). Az akkori, nagy részletességgel elkészített térképen jól elkülöníthető geomorfológiai formák jelennek meg: a meridionális völgyekkel közrefogott hátra ÉK–DNy-i irányba egy út fut fel. A terepi morfológiai vizsgálatok során azonosítottuk az út irányát, maradványait a fúrásokban megleltük (2,2 méter mélységben itt került elő egy újkori cseréptöredék). A II. katonai (ún. Franciskánus) felmérés (1819–1866) során készített térképen azonban már nem jelenítették meg a háton áthaladó ösvényt. Ez olyan nagy mértékű erózióra utalhat, mely mintegy 50–100 év alatt betemette, eltüntette az egykori utat.

A felszín formakincsének részletes feltárása érdekében Filó Gabriella K-ÉK-Ny-DNy-i irányú kereszt-szelvényeket fektetett a területre (13. ábra). A digitális

25 KISS V. 2004.

26 GÖMÖRI 2000, 210–216, 149–152. kép.

27 GÖMÖRI 2000, 215.

28 Gallina Zsolt és munkatársainak feltárása: GALLINA–HORNOK–SOMOGYI 2007.

29 A lelőhely környezettörténeti rekonstrukciójának bemutatása: SÜMEGEI et al. 2004.

30 Köszönetet mondok Nagy Balázs geográfusnak és Filó Gabriella (akkor még) egyetemi hallgatónak, akik a fúrásokat végezték (FILÓ 2006).

lis domborzatmodellen „térben” is jól felismerhető, hogy a legmarkánsabban meridionális völgyek közti hátként értelmezett felszínforma különíthető el. Az elgondolás szerint – hasonlóan a közeli háton feltárt avar kori temetőhöz – ezen a háton helyezkedett el az erődített telep. A dombhát meridionális völgyek felé néző peremén feltételezett sánc maradványát, a hát átlagmagasságából alig kiemelkedő részt próbálta a szakdolgozó egyetemista részben a digitális domborzatmodellre fektetett keresztszelvények, részben terepi szintezési mérések segítségével feltárni. Bár a kereszt-szelvényeken jól látszik a hát, illetve az azt határoló két völgy Balaton felé kiszélesedő metszete és a közöttük húzódó hát formája, a térkép méretaránya nem tette lehetővé az esetleges sánccmaradvány azonosítását. Ennek a felderítése a későbbi terepi vizsgálatok részét képezte. Az abrúziós partként meghatározott felszínforma ugyanakkor a digitális domborzatmodellen is jól megfigyelhető volt. Az itt leírt formákat geomorfológiai térképen is megjelenítette (14. ábra).

A tetőszintről, a feltételezett sánc területéről és a völgyoldalból származó rétegsorok mindegyikének fedőjeként a művelés alatt álló talaj szolgált, ezt egy átmeneti szint követte, majd a több fúrásból és a régészeti szelvényekből megismert, valószínűleg a hát jelentős tömegét alkotó lösz - homokos lösz következett. A fúrásszelvényekben nem sikerült emberi jelenlétre utaló nyomot, kultúrrejteget, régészeti maradványokat felfedezni.

Lokálisan rendkívül jól védhető volt (lehetett volna) a meridionális hátra elképzelt település. Északról egy magas abrúziós partként szakad le a Balaton felé, amely magas vízállás idején teljes vízborítottságot biztosít határként, alacsonyabb vízállás esetén pedig elmoscsarasodott területként, átjárhatóság szempontjából, szintén nehezen leküzdhető akadályt jelent az illeték-telen behatolók számára. Nyugatról és keletről mély árkok veszik körül a hátat, melyekben magas vízállás esetén összegyűlt a víz, a magaslaton lévő települést azonban a vízelöntés nem veszélyeztette. Az árkokban megrekedő víz jelenlétét a fúrások rétegsorában előforduló limonitpöttyök is igazolták. A történelmi korokban ez akár mocsaras, lápos mélyedés is lehetett, szintén védelmet nyújtva a központ számára. Még az

I. és a II. katonai felmérés vizsgált térképlapjain is mocsaras, lápos területet jelöltek a meridionális hátat határoló keleti és nyugati völgyekben. Délen a partot övező meridionális háta egy párkánysíkban egyesültek, s ez a magaslat jelentette az egyetlen kijáratot.

Ezt a feltételezett kijáratot és a kapcsolódó utat azonban nem sikerült a fúrásokkal megtalálni, annak ellenére, hogy a déli kapunál az autópálya-építést megelőzően komoly árokrendszer került elő. A feltételezett objektum legdélibb részén egyetlen helyen ugyanis megközelítette az autópálya nyomvonala: itt déli irányba futó párhuzamos sánccárok kerültek napvilágra még 2005 februárjában. Az árkok legalján (60–80 cm mélyen) kora avar kori kerámiatöredékek feküdtek, ugyanarra az időszakra keltezve ezt a részt, mint amelyre az objektumot közrefogó két telep és a temető kezdetének ideje tehető.³¹

Természetföldrajzi adottságait tekintve és régészeti szempontból egyaránt alkalmas a terület a megtelepedésre, de végül is a részletes terepi vizsgálatok ezt az elképzelést nem támasztották alá. A feltételezett sánc nem volt kimutatható sem a domborzatmodellből szerkesztett, sem a helyszíni szintezés során elkészített szelvényeken. A vizsgálatokat elindító légi fotón megfigyelt világosabb foltok, sávok Filó Gabriella meglátása szerint a hátat keleti és nyugati irányból közrefogó völgyoldalak eltérő mértékű átnedvesedésére vezethetők vissza. A hát peremének jobb, illetve a völgyoldal és völgytálp rosszabb lecsapolódás viszonyai miatt jelenhettek meg a felszínen is visszatükröződő különbségek. A vizsgálatok eredményeiből az a következtetés vonható le, hogy bár a területen áthalmozódó, a völgytálp felé kivastagodó talajréteg alapján erőteljes felületi erózió figyelhető meg, a jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján az a valószínűbb, hogy a feltételezett Zamárdi környéki avar kori központ nem ezen a meridionális háton helyezkedett el.³²

Visszatérve a kiindulópontul szolgáló 1971-es légi felvételhez, az sem hallgatható el, hogy a dombhát tetején – amelyet eddig ásatással nem vizsgálhattunk – a digi-

31 Hajdú Ádám szíves szóbeli közlése (Archeosztráda Kft., Budapest).

32 Köszönetemet fejezem ki Filó Gabriellának, hogy közöletlen szakdolgozatának eredményeit tanulmányomban fölhasználhattam.

tális nagyítása során antropogén jeleket fedezhetünk föl: hosszú téglalap alakú, négyzetes, illetve kör alakú, nagyméretű objektumok nyomait. Ezek készülési idejéről, eredetéről, feltételezhető céljáról azonban csakis régészeti feltárással győződhetnénk meg. Az eddigi geodéziai fúrásokból végül is az szűrhető le, hogy a feltételezett objektum nem volt sánccal körbevett erődítmény, és „csupán” mint olyan, egykor védelemre kiválóan alkalmas terület jöhet számításba, mely körül néhány száz méteres körzetben a Kárpát-medencei avar korszak kezdetétől azonos időben éltek, gazdálkodtak, vasat izzítottak (majd minden bizonnyal szerszámot és fegyvereket kovácsoltak), szolgáltak és temetkeztek az emberek (15. ábra).

Az viszont kétségtől bizonyos, hogy az ismert régészeti lelőhelyekből álló zamárdi térség – a légvonalban 12 km-re levő ságvári késő római kori erődöt érintő úthálózat által – közvetlen összeköttetésben állt az avar birodalmat délről ellenőrző Mohács környéki településekkel (Kölked–Feketekapu). Innen a Dráva észéki (a római kori Mursa) átkelőhelyén át egyenes út vezetett a Bizánci birodalom sarokbástyájához, a Száva-parti Sirmiumhoz. Ezért érthető, miért ragaszkodott Baján kagán a fentiekben idézett módon a város elfoglalásához (582): a bizánci fővárosból, Constantinápolytól ÉNy-ra vezető római hadiúton a Singidunum (Belgrád)–Sirmium–Mursa (Eszék)–Altinum (Kölked)–Sopianae (Pécs)–Tricciana (Ságvár) útvonalon közvetlenül elérhető és rendkívül sebezhető lett volna a Baján korabeli Pannonia hatalmi központja.

Mint minden felvetés, a fentiekben körvonalazott munkahipotézis átgondolásra készíthet bennünket más, korábban szilárdnak hitt elméletek vonatkozásában. A népvándorlás kori kutatás fel-fellobbanó vitás kérdése az avar kori germánok sorsa a bevándorolt nomád népesség fennhatósága alatt. Az írott források szerint jelenlétükkel az egész avar korszak során számolni kell, régészeti hagyatékuk értelmezése azonban még nem jutott nyugvópontra. Az avar–bizánci háborúskodások idején a gepidákra vonatkozó írott források közül főként Paulus Diaconust szokás idézni: a gepidák nemzetségének a háborút túlélte tagjai „vagy a langobardok alattvalói lettek, vagy mind a mai napig

kemény uralom alatt nyögnek, miután hazájukat a hunok vették birtokukba”³³ 567-ben. A pannoniai kora avar kori temetők jelentős részében a korabeli germán lakossághoz köthető régészeti emlékek találhatók. Ezek többségét valószínűleg azok a legyőzött gepidák hagyhatták ránk, akik – a történeti forrásokban szintén szereplő szláv törzsekkel egyetemben – az avar kaganátus etnikai elemeivé váltak, s a hadseregben katonai segédnépként szolgáltak. Nagy számú dunántúli jelenlétük tudatos áttelepítéssel magyarázható: megjelenhettek a kagáni testőrség sorai között (Zamárdi környéke), de főként a védelmi feladatokkal megbízott köznépi falvak sorában éltek tovább a mai Kelet-Dunántúlon, valamint megmaradhattak egykori lakóhelyeiken a Tisza mentén³⁴ és az Erdélyi-medencében.

Jelenlegi ismereteim alapján továbbra is csak annyit feltételezhető, hogy a kora avar kori kaganátus hatalmi központja a Dunántúl közepén, valahol Zamárdi vidékén helyezkedett el. Ez a helyzet a bócsai körrel jellemezhető korszakig (a 7. század első harmadáig) állt fenn.³⁵ A székhely ezután kerülhetett át a Duna–Tisza közére, melynek lokalizálása még szintén várat magára.³⁶

33 Paulus Diaconus I 27; Szádeczky-Kardoss 1998, 33.

34 BÓNA–NAGY 2002.

35 Megköszönöm lektoromnak, Tomka Péternek értékes bírálatát, melynek lényege az, hogy vitatja az interpretáció módját (katonai segédnépek településeinek sora), mivel szerinte „ezek a germán jellegű leletanyagot (is) szolgáltató temetők a római infrastruktúra (a kereskedelmi utak) közvetett örökségének tekinthetők, polietnikus jellegűek, gazdagságuk nem katonai, hanem kereskedelmi pozíciójukból következik”, ld. erről TOMKA 2005, 133. Emellett nem tartja életszerűnek, hogy „egy gazdag germán ember az avarok hadjáratában szerzett érdemeiért tartott volna görög diadalmenetet...”. Lényegesnek tartom hozzáfűzni: a kérdéskör különböző szempontú megközelítése – az általam katonainak értelmezett településhálózat vétele, illetve Tomka Péter által a telepek kereskedelmi helyzetének hangsúlyozása – szerintem az adott korszakban nemhogy nem zárja ki egymást, hanem feltehetőleg egymásra épülő, egymást erősítő jelenségek következménye. Ami pedig az Antikos-kérdést illeti, el kell fogadnom lektorom szellemes érvelését, baráti kritikáját.

36 SZENTPÉTERI–ROSTA 2006.

Irodalom

- ADAM *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. Hrsg.: Szentpéteri, József. VAH XIII/1–2. Budapest, 2002.
- BAKAY 1973 Bakay Kornél: *Az avar kor időrendjéről*. Újabb avar temetők a Balaton környékén. Zur Chronologie der Awarenzeit. Neue awarenzeitliche Gräberfelder in der Umgebung des Plattensees. SMK 1 (1973) 5–86.
- BÁLINT 1995 Bálint Csanád: *Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai* (Régészeti tanulmányok). Magyar Őstörténeti Könyvtár 8., Szeged, 1995.
- BÁRDOS 1992 Bárdos Edith: „Kopt” bronzedény a zamárdi avar temetőből. Eine im awarischen Friedhof von Zamárdi gefundene „koptische” Schüssel. SMK 9 (1992) 3–40.
- BÁRDOS 1995 Bárdos, Edith: *La necropoli di Zamárdi*. In: Gian Carlo Menis (cur.): Gli Avari. Un popolo d’Europa. 1995, 151–163.
- BÁRDOS 1997 Bárdos Edith: *A zamárdi avar temető összecuszkható székei*. In: Karancz Gábor (szerk.): *Avarok és honfoglaló magyarok Somogyban*. Marcali, 1997, 17–23.
- BÁRDOS 1998 Bárdos Edith: *A Kárpát-medence legnagyobb avar kori temetője*. Válogatás a zamárdi avar temető restaurált leleteiből. Kiállítási katalógus. Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár, 1998.
- BÁRDOS 2000 Bárdos, Edith: *La necropoli avara di Zamárdi*. In: Ermanno A. Arslan–Maurizio Buora (cur.): *Loro degli Avari. Popolo delle steppe in Europa*. Milano, 2000, 76–141.
- BÓNA–NAGY 2002 Bóna, István–Nagy, Margit: *Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I*. MGAH I. Red.: István Bóna, Éva Garam et Tivadar Vida. Budapest, 2002.
- FILÓ 2006 Filó Gabriella: *Rejt-e Zamárdi-Kútvölgyi-dűlő avar kori palotát?* ELTE TTK Földrajz- és Földtudományi Intézet Természetföldrajzi Tanszék. Szakdolgozat. Budapest, 2006.
- GALLINA–HORNOK–SOMOGYI 2007 Gallina Zsolt–Hornok Péter–Somogyi Krisztina: *Előzetes jelentés a Zamárdi, Zamárdit elkerülő 65101. sz. út 89., 58/a, 58/b, 56. lelőhelyeinek feltárásáról*. – Preliminary report of the excavations of the 89, 58/a, 58/b, 56. sites on the encircling road No. 65101. around Zamárdi. SMK 17/A (2006) 2007, 153–168.
- GLATZ 1995 Glatz Ferenc (főszerk.): *Virágkor és pusztulás*. A kezdetektől 1606-ig. Magyarország története térképeken elbeszélve 1. Atlaszok Magyarország történetéhez. História Könyvtár, Budapest, 1995.
- GÖMÖRI 2000 Gömöri János: *Az avar kori és Árpád-kori vaskohászat régészeti emlékei Pannoniában* (Magyarország iparrégészeti lelőhelykatasztere I. Vasművesség). Sopron, 2000.
- HEINRICH–TAMASKA 2005 Heinrich–Tamaska, Orsolya: *Studien zu den awarenzeitlichen Tauschierarbeiten*. MFMA 11. Innsbruck, 2005.
- KISS A. 1996 Kiss, Attila: *Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked–Feketekapu A*. MFMA 2. Hrsg.: Daim, Falko. Studien zur Archäologie der Awaren 5. Innsbruck, 1996.
- KISS A. 2001 Kiss, Attila: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kölked–Feketekapu B*. MAA 6. Red.: Éva Garam et Tivadar Vida. Budapest, 2001.
- KISS G. 2006 Kiss Gábor: *Változások a Keszthely-kultúra régészeti hagyatékában a VII–VIII. század folyamán*. Korszak-meghatározási kísérletek. – Umwandlungen im archäologischen Nachlass der Keszthely-Kultur im Laufe des 7. und 8. Jahrhundert. Versuche zur Periodisierung. In: *Hadak útján*. Népeségek és ipar a népvándorlás korában. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XVI. konferenciáján elhangzott előadások. CD-ROM. Szerk.: Újlaki Pongrácz Zsuzsanna. Nagykovácsi, 2006, 153–169.
- KISS G. 2008 Kiss, Gábor: *Der Wandel im archäologischen Nachlass der Keszthely-Kultur im Laufe des 7. und 8. Jahrhunderts – Versuche zur Periodisierung*. Antaeus 29–30 (2008) 265–277.
- KISS V. 2004 Kiss Viktória: *Zamárdi–Kútvölgyi-dűlő (M7/S-I. lelőhely)*. In: Honti Szilvia et al.: *A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (2002–2003)*. Előzetes jelentés III. SMK 16 (2004), 47–51.

- MÜLLER 2000 Müller, Róbert: *Ein germanisches Grab der Frühawarenzeit aus Keszthely–Fenekpuszta*. ActaArchHung 51 (1999–2000) 341–357.
- ROSNER 1999 Rosner, Gyula: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szekszárd–Bogyiszlói Strasse*. MAA 3. Red.: Éva Garam et Tivadar Vida. Budapest, 1999.
- STADLER 1996a Stadler, Peter: *Quantitative Auswertung des awarenzeitlichen Gräberfeldes von von Kölked–Feketekapu A, mittels Seriation und Analyse der „Nächsten Nachbarn“*. In: Kiss A. 1996, 363–396.
- STADLER 1996b Stadler, Peter: *Das germanische Substrat: Langobarden, Gepiden und andere Germanen im frühawarischen Fundmaterial*. In: Hunnen + Awaren. Reitervölker aus dem Osten. Eisenstadt, 1996, 281–282.
- STADLER 1996c Stadler, Peter: *Archäologie am Computer: Awarische Chronologie mit Hilfe der Seriation von Grabkomplexen*. In: Hunnen + Awaren. Reitervölker aus dem Osten. Eisenstadt, 1996, 456–461.
- STADLER 2005 Stadler, Peter: *Quantitative Studien zur Archäologie der Awaren I*. MPK 60. Hrsg.: Herwig Friesinger. Wien, 2005.
- SÜMEGI ET AL. 2004 Sümegi Pál–Bodor Elvira–Juhász Imola–Hunyadfalvi Zoltán–Molnár Sándor–Herbich Katalin–Szegvári Gabriella–Imre Marianna–Timár Gábor: *A balatoni déli autópálya régészeti lelőhelyeinek környezettörténeti feldolgozása*. ΜΩΜΩΣ III (2004), Szombathely, 399–420.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1998 Szádeczky-Kardoss Samu: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig*. Die Quellen der Awarengeschichte von 557 bis 806. Magyar Östörténeti Könyvtár 12. Budapest, 1998.
- SZENTPÉTERI 1987 Szentpéteri József: *Beszámoló a Magyar–Szovjet Történész Vegyesbizottság 1986 decemberében rendezett leningrádi tudományos ülészakáról*. Századok 121 (1987) 4. 722–726.
- SZENTPÉTERI 1993a Szentpéteri, József: *Die oberste Führungsschicht des awarenzeitlichen Heeres im Spiegel der archäologischen Quellen*. Actes du XIIe Congres International des Scienses Préhistoriques et Protohistoriques 4. Bratislava, 1–7. septembre 1991. 4. Red.: J. Pavúk. Bratislava, 1993, 261–270.
- SZENTPÉTERI 1993b Szentpéteri József: *Az avar kori hadsereg legfelsőbb vezető rétege a régészeti források tükrében*. Tisicum VIII. (1993) 163–180.
- SZENTPÉTERI 1994 Szentpéteri, József: *Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums im Karpatenbecken II*. Die gesellschaftliche Schichtung des awarenzeitlichen Heeres. ActaArchHung 46 (1994) 231–306.
- SZENTPÉTERI 1995 Szentpéteri József: *Cartographia avarica. Térképészeti észrevételek ADAM-tól Bajánig*. SMK 11 (1995) 239–254.
- SZENTPÉTERI 1996 Szentpéteri, József: *Cartographia avarica. Kartographische Bemerkungen von ADAM bis Bajan*. In: *Etnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert*. Hrsg.: Bialeková, Darina–Zábojník, Jozef. Bratislava, 1996, 151–165.
- SZENTPÉTERI 2006 Szentpéteri József: *Amiről a térképek mesélnek... Adalékok az avar korszak keltezési problémaköréhez*. – *Tales told by the maps... Contribution to the dating problems of the Avar Age*. Was die Verbreitungskarten erzählen... Beiträge zum Problemkreis der Datierung der Awarzeit. Arrabona 44 (2006) 455–496.
- SZENTPÉTERI 2008 Szentpéteri, József: *Was die Verbreitungskarten Erzählen... Beiträge zum Problemkreis der Datierung der Awarzeit*. Antaeus 29–30 (2008) 325–346.
- SZENTPÉTERI–ROSTA 2006 Szentpéteri József–Rosta Szabolcs: *Solt, Tételhegy (Bács-Kiskun megye)*. RKM 2005, Budapest, 2006, 306–308.
- SZŐKE 1998 Szőke Béla Miklós: *A korai középkor hagyatéka a Dunántúlon*. ArsHung 1998/2. 257–319.
- SZŐKE 2005 Szőke Béla Miklós: *Templom, egyén és közösség a Karoling Birodalom keleti peremterületén*. In: „... a halál árnyékának völgyében járok”. A középkori templom körüli temetők kutatása. Szerk.: Ritoók Ágnes–Simonyi Erika. Opuscula Hungarica VI. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2005, 19–30.

- TOMKA 2005 Tomka, Péter: *Die Rolle des mittleren Donauschnittes in der Völkerwanderungszeit*. In: Wasserwege: Lebensadern–Trennungslinien. Hrsg.: C. von Carnap-Bornheim–H. Friesinger. Schriften des Archäologischen Landesmuseums. Ergänzungsreihe 3. Schleswig–Neumünster, 2005, 125–147.
- VIDA 1999 Vida, Tivadar: *Die awarenzeitliche Keramik I*. (6–7. Jh.) Varia ArchHung VIII. Berlin–Budapest, 1999.

József Szentpéteri

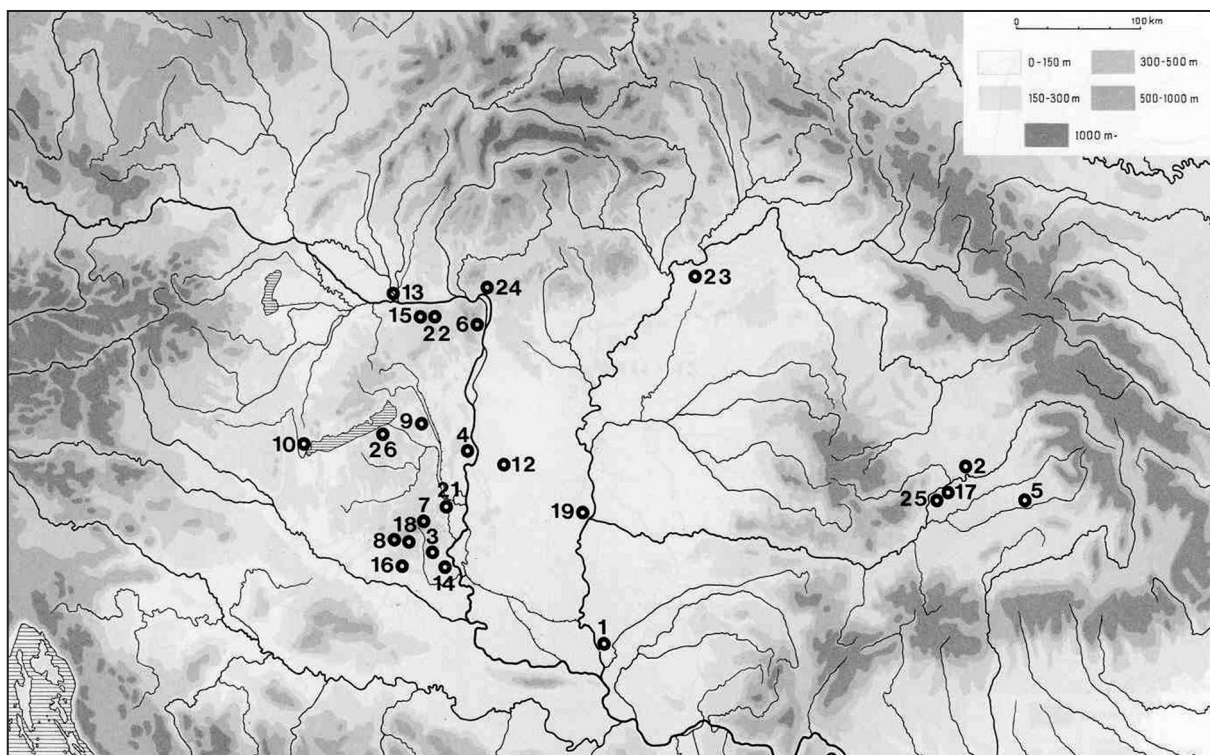
From the Barbaricum to Pannonia

(Germanic military auxiliary people in the centre of the Avarian Khaganate)

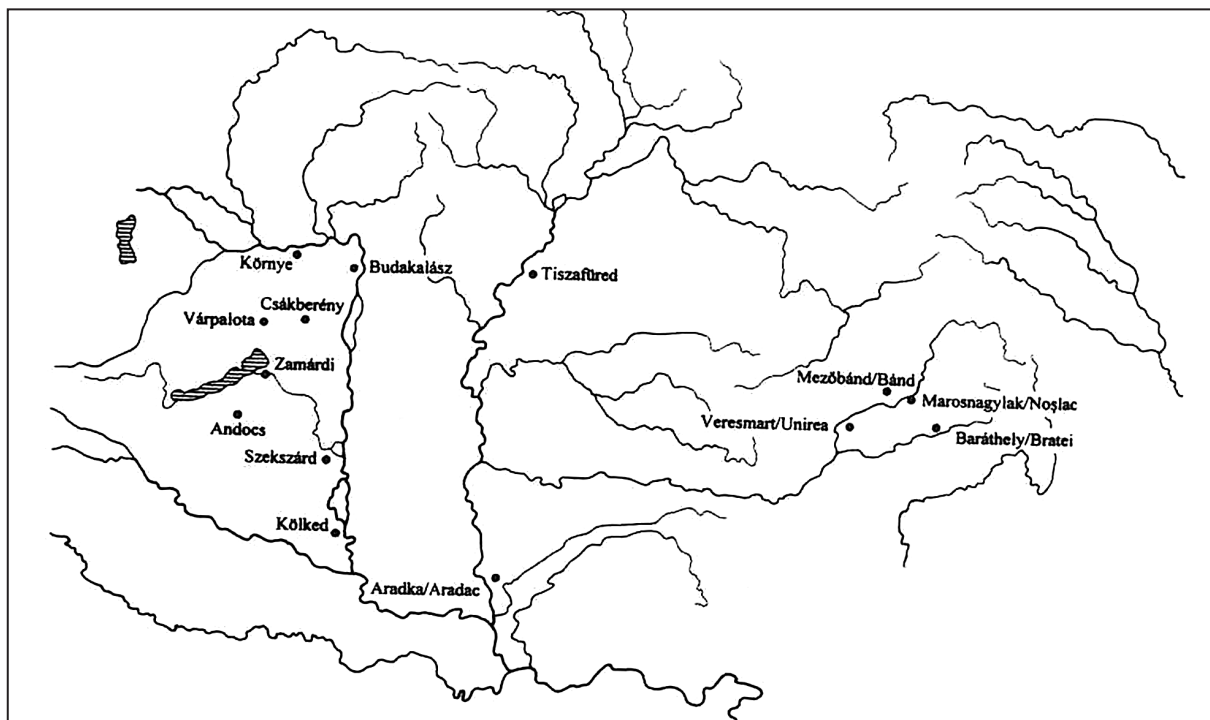
One of the still unsolved questions of the Avarian Age is the precise determination of the *power centres*. Historical sources contain data on the Hring, the Khagan's seat only from the last period of the Avarian Empire, that is to say, the turn of the 8th–9th cent. Considering the earlier period we can only make suggestions. The most significant part of the archaeological evidence in question was found in warrior and equestrian graves. In the course of the analysis of the maps depicting more than 800 sites, it became clear that in the time reliably attributed to the dynasty of Baian (567–626) the richest sites are concentrated at the right bank of the Danube, at the eastern part of Transdanubia.

In 1993 in the Topographical Institute of the Ministry of Defence I found an aerial photograph made in 1971 and showing a „feature” at the western bank of Tóközi-berek (marshy place) situated at the junction of Motorway M7 and road 70 at Lake Balaton. The name of the site is *Zamárdi–Kútvölgyi-dűlő*. It is 1000 m long and 350–400 m wide. The whole territory enclosed by wide ditches running towards the Balaton exceeds 30 hectares. The feature described as a suggested hillfort could be built using the temporarily drying out valleys collecting deposits, sloping towards the side of the lake. Since 2002 rescue excavations preceding the construction of Motorway M7 in Somogy County were conducted in the close vicinity of the site. They revealed an assemblage composed by a *hillfort–servant village–forge settlement–cemetery*. All these features together attest to a contemporary power centre.

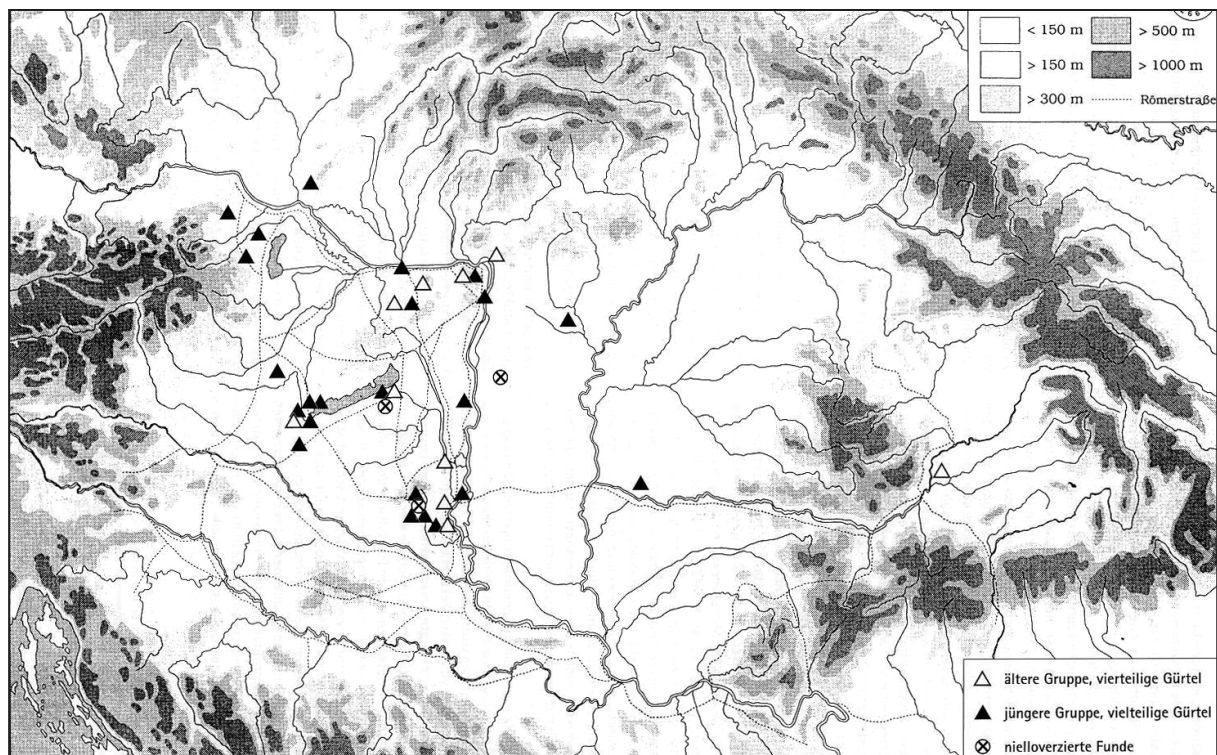
This suggestion make us revise our earlier views on the history of the Germans of Avarian Age. According to the literary sources we have to count with their presence during the whole period. However, the interpretation of their archaeological material is controversial. In the most part of Pannonian cemeteries of the Early Avarian Age archaeological evidence related to contemporary German population was found. The majority of these objects must have belonged to the defeated Gepidians, who – together with Slavic tribes also described in literary sources – became the ethnic elements of the Avarian Khaganate and served in the army as military auxiliary people. Their high number in Transdanubia (territory west of Danube) can be explained with planned resettlement. They could serve among the bodyguards of the Khagan (Zamárdi), but most of them continued to exist in servant villages charged with defence in the present Eastern Transdanubia.

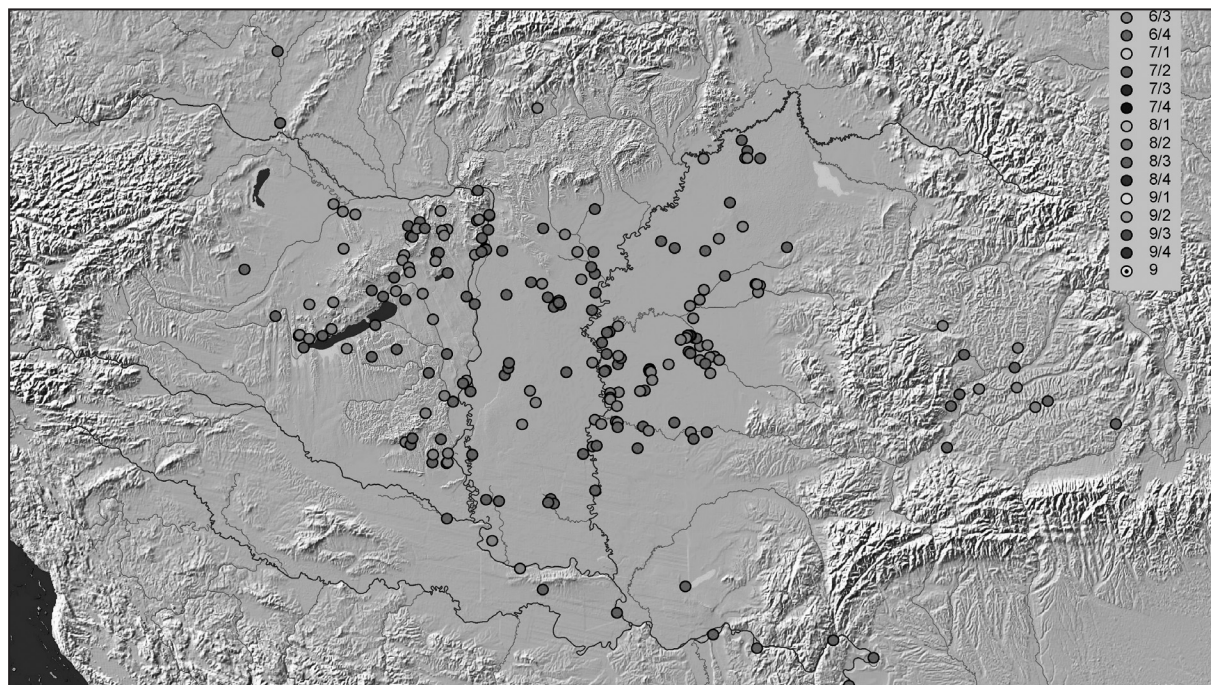
1. ábra Példa a kora avar kori germánok tárgyi hagyatékának elterjedésére: csont fésűk. Forrás: KISS A. 1992, Karte

2. ábra Kora avar kori germán jellegű temetők Kelet-Pannoniában és Erdélyben. Forrás: KISS A. 2001, 403, Abb. 186.

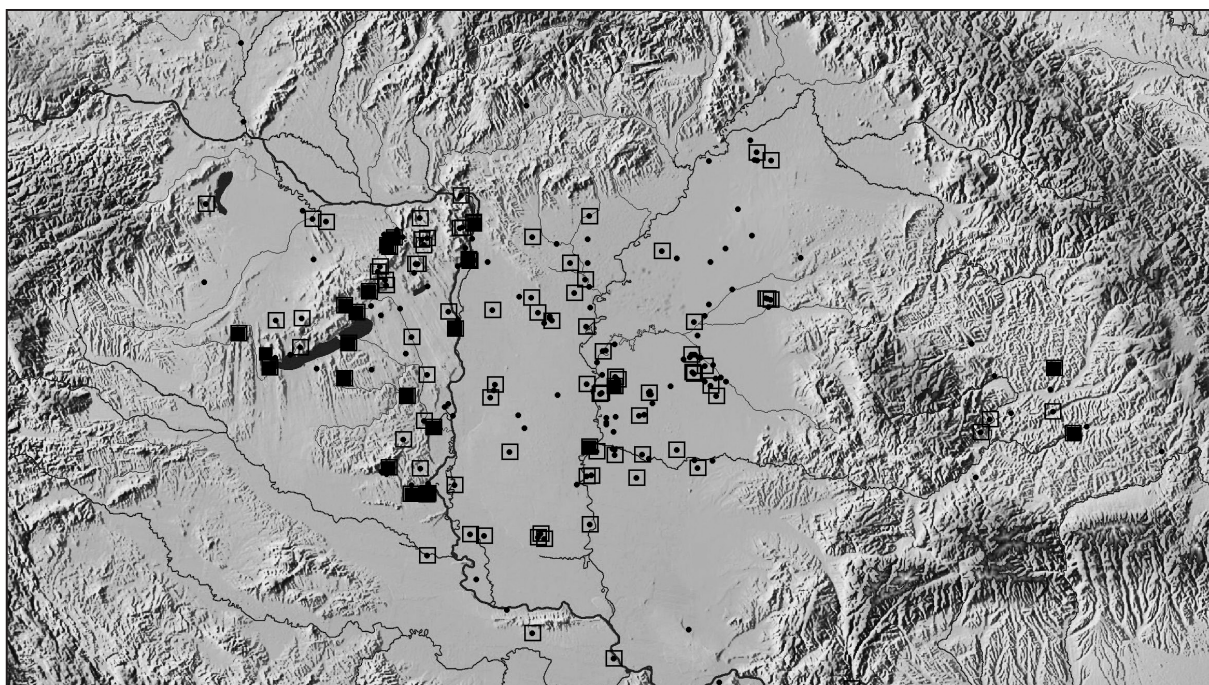

3. ábra. Az avar kori taúsírozott övveretek és niellódíszes leletek elterjedési térképe. Forrás: HEINRICH-TAMÁSKA 2005, Karte 1.

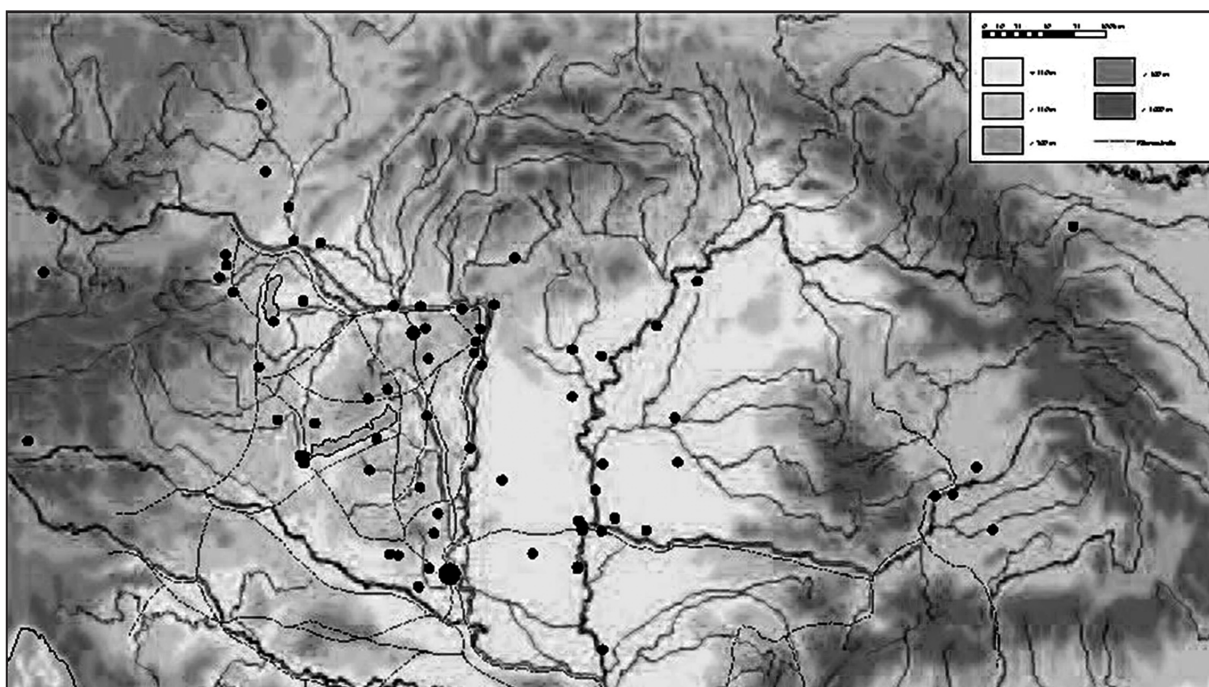

4. ábra Az avar kori lelőhelyek keletkezése (6. század 3 -4. negyede).

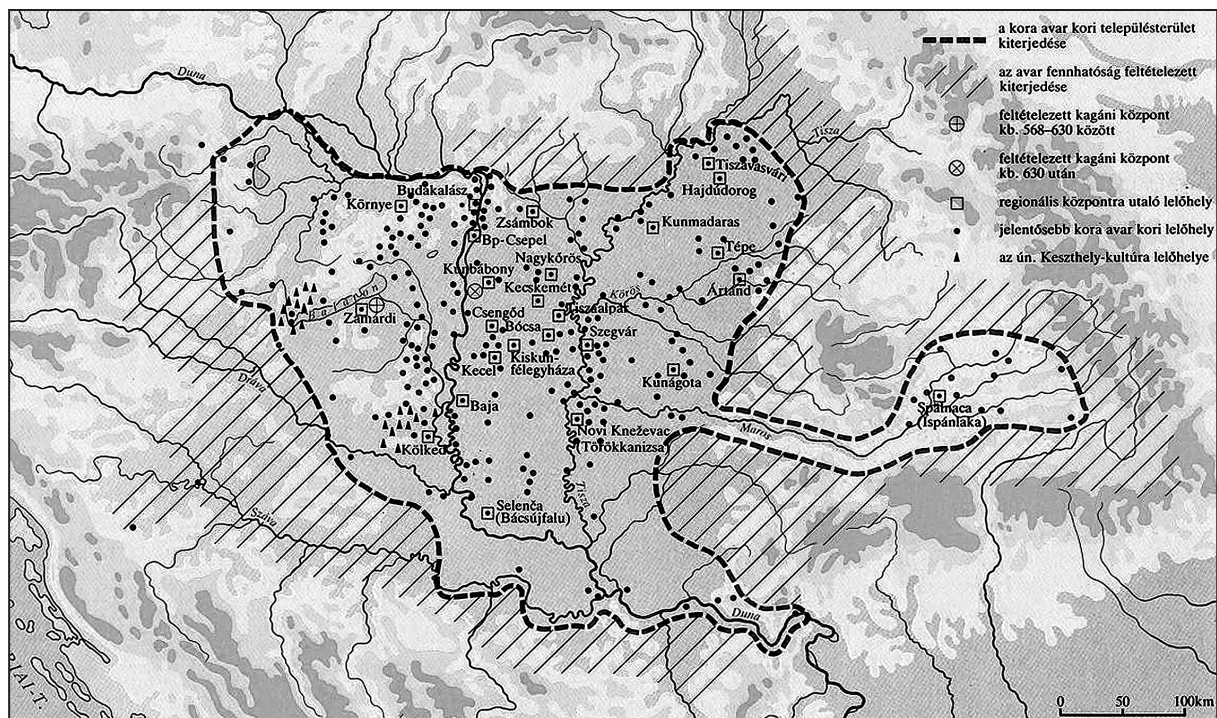
Forrás: A térképet az ADAM alapján készítette Holl Balázs (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest).

5. ábra A kora avar kori lovas és/vagy fegyveres lelőhelyek összevetése a germán tárgyi hagyatékkal
 Jelkulcs: 1. (■) korabeli lelőhely, 2. (□) lovas/fegyveres lelőhely, 3. (◼) lovas/fegyveres lelőhely germán jellegű leletekkel.
 Forrás: A térképet az ADAM és SZENTPÉTERI 1994 alapján készítette Holl Balázs (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest).

6. ábra A csont fésűk elterjedése a Kárpát-medencében
 (a lelőhelyeket jelző körök nagysága az adott lelőhelyen előforduló leletek számával arányosan nő: 20 -95 között).
 Forrás: STADLER 2005, Tafel 163.

7. ábra Kora avar korszak a Kárpát-medencében (567 -630/670).

Forrás: GLATZ 1995, 8 -9. Készítette: Szentpéteri József

8. ábra Zamárdi -Kútvolgyi-dűlő, közepén a feltételezett földvár.

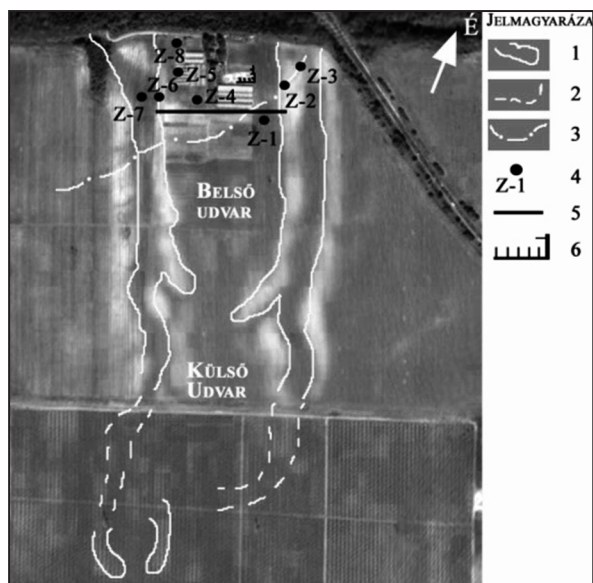
Forrás: HM Térképészeti Kht., Budapest (1971-es légifelvétel)

9. ábra Zamárdi és környéke északkeletről, háttérben a Tihanyi-félsziget.
Forrás: László János felvétele (2005), Civertan Bt., Budapest

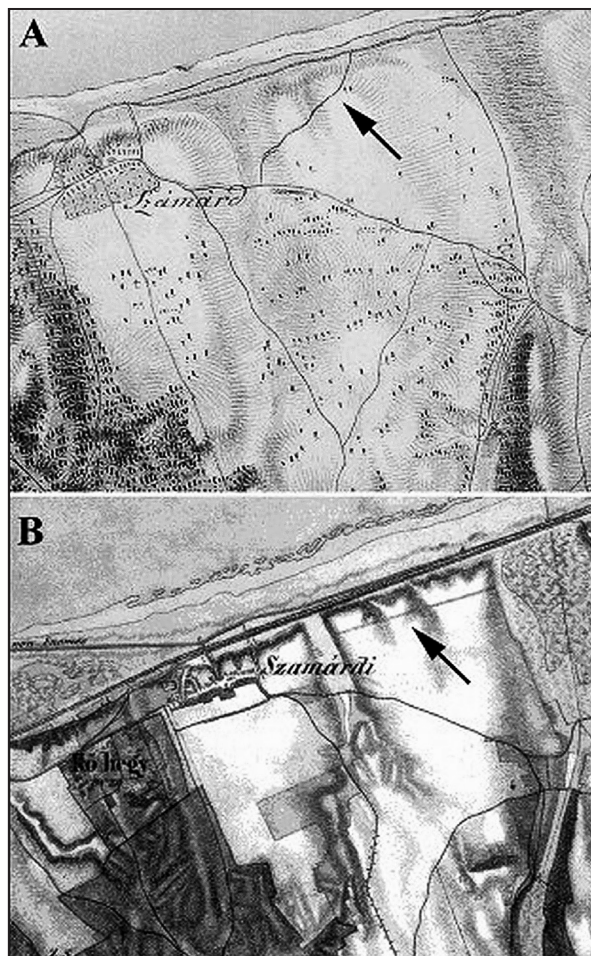

10. ábra Zamárdi -Kútvolgyi-dűlő (2002 -2004 közötti állapot) Forrás: Google-űrfelvétel, 2005.

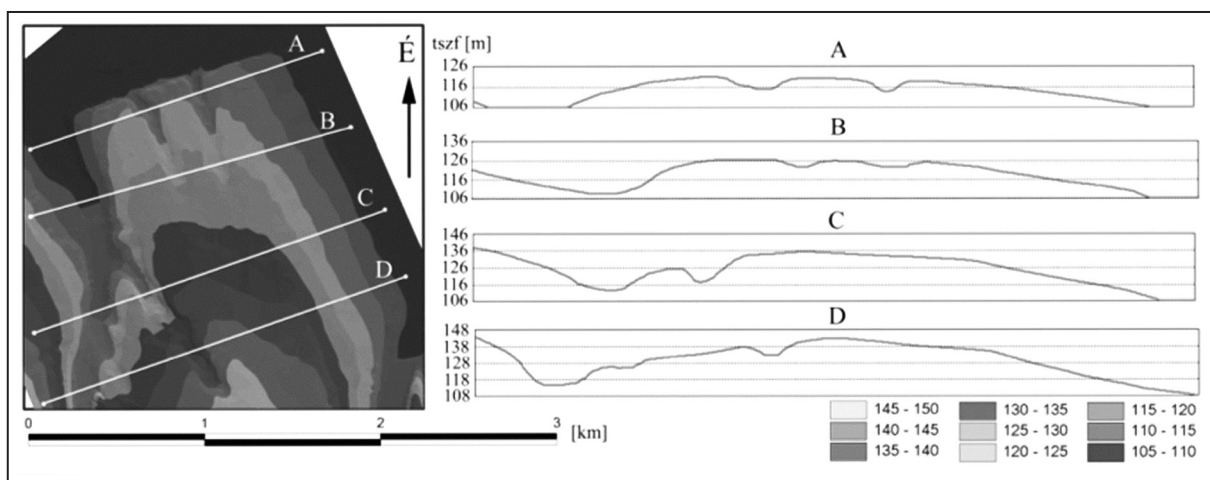

11. ábra Zamárdi -Kútvolgyi-dűlő: a feltételezett objektum ábrázolása űrfelvétel felhasználásával.

Jelkulcs: 1 -2: a feltételezett régészeti objektum határa, 3: az eltemetett út nyomvonala, 4: fúrásponatok, 5: szintezési szelvény, 6: mesterséges feltárás (vízgyűjtő és ülepítő).
Forrás: FILÓ 2006, 9. ábra.

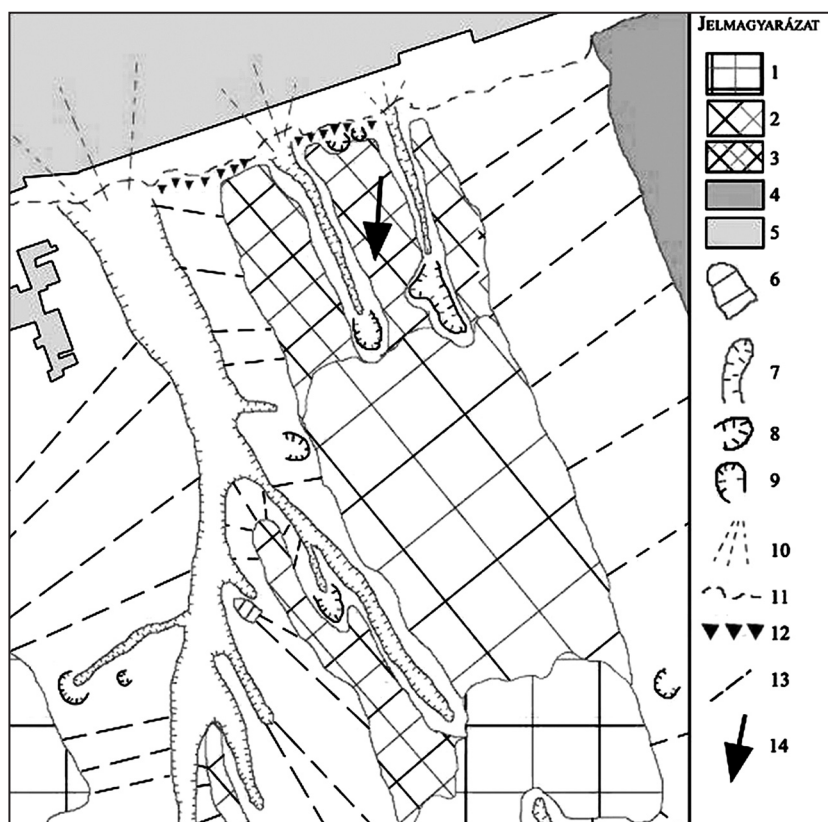

12. ábra Zamárdi -Kútvolgyi-dűlő az I. (A) és II. (B) katonai felmérés nyomán készült térképeken.
Forrás: FILÓ 2006, 11. ábra

13. ábra Zamárdi -Kútvolgyi-dűlő: Digitális domborzatmodell és szelvények a régészeti objektum környékéről.

Forrás: FILÓ 2006, 12. ábra.

14. ábra Zamárdi -Kútvolgyi-dűlő: a feltételezett régészeti objektum (nyíllal jelölve) környékének felszínalaktani képe

Jelkulcs: 1: tető, 2: hát, 3: gerinc, 4: allúvium, 5: település, 6: pihenő, 7: eróziós völgy, 8: deráziós völgy,

9: eróziós -deráziós völgy, 10: hordalékkúp, 11: a Balaton feltételezett egykori partvonala,

12: abrázíós színő, 13: lejtővonalak, 14: a vizsgált terület.

Forrás: FILÓ 2006, 13. ábra.

Laczkó János: Köszöntő	5
Trogmayer Ottó: Levél H. Tóth Elvirának	7
Balogh Csilla: Avar kori ló, lovas és lószerszámos temetkezések a Duna–Tisza közén	9
Bíró-Sey Katalin: A szikáncsi solidus lelet VIRT EX-ERC ROM típusának verőtövek szerinti vizsgálata	43
Éry Kinga: Vajdasági adatok a Duna–Tisza közén élt avar kori és középkori népességről	51
Fodor István: Van-e honfoglalás kori emléanyagunkban „friss belső-ázsiai beütés”?	61
Garam Éva: Avar kori faedények	79
Horváth M. Attila: Honfoglalás kori női sír Nyárlőrincről	101
Kiss Gábor: Halotti kerevetek nyomai a lukácsházi avar kori temetőben	123
Költő László: Kora avar kori lósír Szőlősgyőrökről	133
Lezsák Gabriella: A kunszállási avarok temetkezési szokásai	145
Madaras László: Kora avar kori sírok Szolnok határában	165
Marcsik Antónia: A kunpeszéri avar kori széria humán csontanyagának feldolgozása	175
Mesterházy Károly: Numeri. Egy avar települési objektum leletstatistikája	191
Müller Róbert: Egy kora középkori vaseszköz lelet Saladorból	203
Pálóczi Horváth András: Szentkirály középkori háztartásai és a régészeti leletanyag feldolgozásának szempontjai	215
Simon László: Ismeretlen lelőhelyű (hódsági?) avar kori leletek	225
Szentpéteri József: A Barbaricumból Pannoniába	235
Tomka Péter: Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont (Metro) 552. sír – a „lovashalász”, avagy az interpretáció határai	253
Wicker Erika: A 17. századi adai kincslelet díszűi	271
Faragó Tiborné: H. Tóth Elvira bibliográfiája	285
Rövidítések jegyzéke	288